

УДК 324.7

DOI 10.33244/2617-4154.2(11).2023.157-169

О. Д. Добрянська,

канд. юрид. наук,

Академія адвокатури України

e-mail: omotkova@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-0742-3706;**О. О. Пунда,**

д-р юрид. наук, доцент,

Хмельницький національний

університет

e-mail: oleksandrpunda@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-9175-3141;**Н. Б. Новицька,**

д-р юрид. наук, професор,

Державний податковий університет

e-mail: natalka_bn_@ukr.net

ORCID ID 0000-0003-4753-7625

ПРАВОВЕ ПОЛОЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ: ДОСВІД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена питанням правового положення військовополонених у міжнародному гуманітарному праві на підставі аналізу досвіду російсько-української війни. Наголошено, що сподівання світового співтовариства на припинення воєн у майбутньому виявилися нездійсненими. XXI століття відзначається гонкою високотехнологічних озброєнь, розширенням держав-членів «ядерного клубу» та помітним поширенням ідеології мілітаризації. Підкреслено, що кроки України на шляху до роззброєння та відмови від ядерної зброї стали єдиним винятком із загальної тенденції останніх тридцяти років. Міжнародне право збройних конфліктів сьогодні забезпечує як загальний, так і спеціальний правовий захист від наслідків військових дій. Одним з таких несприятливих наслідків може бути полон. Військовополонені – це громадяни конкретної суверенної держави, а також добровольці, які є громадянами іноземної держави, на яких поширюються міжнародно-правові норми щодо захисту прав і свобод людини в період збройного конфлікту. Військовий полон можливий лише у період збройного конфлікту міжнародного характеру. Наголошено, що досвід російсько-української війни, як першого у світі масштабного конфлікту у постмодерніському світі, вимагає перегляду підходів до визначення правового положення військовополонених у сфері міжнародного гуманітарного права. Зазначено, що багато аспектів порядку обміну військовополоненими, міжнародним гуманітарним правом не

регулюється. Вказано, що держави, які тримають у полоні, зобов'язуються повернути (практика індивідуального або групового обміну) або ж репатріювати військовополонених. При цьому сторони збройного конфлікту мають забезпечувати належні та прозорі умови репатріації й утримання військовополонених. Підкреслено, що особливим випадком обміну військовополоненими є унікальна ситуація з п'ятьма українськими командирами, які керували обороною «Азовсталі». У результаті їх обміну військові вимушені перебувати на території третьої держави під особисті гарантії її керівництва на невизначений строк. Зазначена ситуація створює нову практику застосування принципів міжнародного гуманітарного права. Формально аналіз норм джерел міжнародного гуманітарного права дозволяє стверджувати, що комбатанти, які перебували у полоні на території воюючої держави та у подальшому були переміщені до третьої (нейтральної) держави, продовжують перебувати у статусі військовополонених.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, міжнародне кримінальне право, міжнародне інформаційне право, закони та звичаї війни, міжнародний збройний конфлікт, комбатанти, військовополонені, обмін військовополоненими, репатріація, тимчасовий захист, адміністративне судочинство.

Мета статті (постановка завдання). Метою дослідження виступає аналіз проблематики правового положення військовополонених у міжнародному гуманітарному праві на підставі аналізу досвіду російсько-української війни.

Постановка проблеми. Після завершення «холодної війни» та розпаду СРСР нації та держави світу покладали великі надії на початок нової ери без протистояння, без загрози війн та зменшення кількості збройних конфліктів. На жаль, проголошена ідея світу без війн і відмова від застосування сили як засобу вирішення політичних та інших конфліктів не означають їх повного усунення із життя міжнародного співтовариства. Навпаки, XXI століття відзначається гонкою високотехнологічних озброєнь, розширенням держав-членів «ядерного клубу» та помітним поширенням ідеології мілітаризації. Кроки України на шляху до роззброєння та відмови від ядерної зброї стали єдиним винятком із загальної тенденції останніх тридцяти років.

У результаті міжнародне гуманітарне право орієнтується сьогодні на правові приписи та доктрини XX століття без врахування соціальних змін у глобалізованому та «цифровізованому» суспільстві. Досвід російсько-української війни, як першого у світі масштабного конфлікту у постмодерніському світі, вимагає перегляду підходів до визначення правового положення військовополонених у міжнародному гуманітарному праві.

Міжнародне право збройних конфліктів сьогодні забезпечує як загальний, так і спеціальний правовий захист від наслідків воєнних дій. Одним із таких несприятливих наслідків може бути полон. Полон у найзагальнішому розумінні – обмеження свободи (утримання) військовослужбовця державою-противником в особі її військових органів з метою вилучення цього військовослужбовця з подальших військових дій. Особа, яка перебуває у військовому полоні, має набувати статусу військовополоненого.

Міжнародне гуманітарне право передбачає надання військовополоненим та цивільному населенню різних рівнів захисту та певних режимів забезпечення безпеки. Наголосимо, що загальний захист надається цивільному населенню незалежно від віку, політичних поглядів, релігійних переконань, віку, расової належності тощо. Водночас надання спеціального захисту пов'язане з підвищеною вразливістю певних категорій осіб в умовах збройних конфліктів або пояснюється їх особливою роллю у наданні допомоги цивільному населенню та забезпеченні його виживання під час бойових дій (наприклад, персонал медичних формувань).

За подібним принципом – «максимального звуження обсягу (змісту) права» – побудовано і модель реалізації прав та свобод особами, що є військовополоненими або інтернованими (Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року, ратифікована із застереженнями Указом ПВР УРСР від 3 липня 1954 року та СРСР – 17 квітня 1954 року) [1], за винятком, пов'язаним з видачею злочинців війни та зрадників (Резолюція 3(І) Генеральної Асамблеї ООН від 13 лютого 1946 року «Видача та покарання військових злочинців» та Резолюція 170 (ІІ) Генеральної Асамблеї ООН від 31 жовтня 1947 року «Видача злочинців війни та зрадників»).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань, пов'язаних з правовим положенням військовополонених, присвячено праці таких науковців, як: Т. І. Блистів [2], Я. С. Годжек [3], М. В. Грушко [4], І. М. Жаровська [5], А. Мінаєв, Т. Мінаєва [6], В. Репецький, В. Малига [7].

Незважаючи на вагомі наукові напрацювання з цієї проблематики, питання правового регулювання статусу військовополонених залишаються маловивченими та потребують подальших дослідницьких розвідок, особливо в умовах російсько-українського конфлікту та протидії агресору в площині міжнародного гуманітарного права.

Виклад основного матеріалу. 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/2022 введено військовий стан у відповідь на повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України [8]. Системний аналіз положень національного законодавства України дає підстави для висновку про те, що не існує принципової відмінності між введенням правового режиму воєнного стану й оголошення стану війни у юридичних наслідках для публічних правовідносин.

Більше того, буквальний аналіз частини першої статті 4 Закону України «Про оборону України» дає підстави для висновку про те, що введення правового режиму воєнного стану є однією з передумов для оголошення стану війни: «У разі збройної агресії проти України або загрози нападу на Україну Президент України приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію, *введення воєнного стану* в Україні або окремих її місцевостях, застосування Збройних сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, подає його Верховній Раді України на схвалення чи затвердження, а також вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни» [9].

При цьому з огляду на положення частини другої статті 4 Закону України «Про оборону України» вжиття заходів для відсічі агресії не перебуває у прямій залежності

від оголошення стану війни та/або введення правового режиму воєнного стану: «Органи державної влади та органи військового управління, не чекаючи оголошення стану війни, вживають заходи для відсічі агресії. На підставі відповідного рішення Президента України Збройні сили України разом з іншими військовими формуваннями розпочинають воєнні дії, зокрема проведення спеціальних операцій (розвідувальних, інформаційно-психологічних тощо) у кіберпросторі».

Водночас щодо застосування норм міжнародного гуманітарного права підкреслимо, що:

- системний аналіз положень Женевських конвенцій (Конвенція про поліпшення долі поранених та хворих у регулярних арміях; Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, потерпілих корабельну аварію, зі складу озброєних сил на морі; Конвенція про поводження з військовополоненими; Конвенція про захист цивільного населення під час війни) дає підстави для висновку про те, що *застосування останніх не пов'язується виключно з оголошенням стану війни*. Натомість, у вказаних конвенціях міститься норма, яка закріплює таке, що «...ця Конвенція *застосовується до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту*, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, *навіть якщо одна з них не визнає стану війни*»;

- аналогічно Конвенція про закони і звичаї суходільної війни не встановлює обмежень у дії її норм виключно після оголошення стану війни;

- стаття 39 Статуту ООН також закріплює, що Рада Безпеки визначає існування *будь-якої загрози миру та безпеці, будь-якого порушення миру чи акту агресії* та надає рекомендації або вирішує про те, які заходи варто вжити, відповідно до статей 41 і 42, для підтримки або відновлення міжнародного миру та безпеки.

Отже, застосування норм міжнародного гуманітарного права не перебуває у залежності від оголошення стану війни та/або введення воєнного стану.

Положення військовополоненого є надзвичайно важливим для захопленої особи як з боку правового статусу, так і у питанні ставлення до полоненого. У міжнародному збройному конфлікті чітко розмежовується цивільне населення та учасники бойових дій. Цивільний громадянин має право на імунітет від нападу, якщо він не приєднується до збройних сил, інакше він втрачає права цивільного й отримує права учасника бойових дій. Право учасників бойових дій – брати участь у бойових діях без кримінального обвинувачення за таку дію. Полонений учасник бойових дій у міжнародному збройному конфлікті стає військовополоненим [3].

Сьогодні принципи міжнародного гуманітарного права знаходять своє відображення у таких нормативно-правових актах національного законодавства. Йдеться про Інструкцію про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України, затверджену наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 року № 164 [10], постанову Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 року № 413 «Про порядок тримання військовополонених» [11] та Закон України від 24 березня 2022 року № 2158-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий

період» [12]. Водночас підкреслимо, що зазначені нормативно-правові акти визначають питання ставлення до військовополонених країни-агресора, залишаючи без відповіді окремі аспекти правового положення українських військовополонених.

Концепція захисту комбатантів – центральна в системі норм міжнародного гуманітарного права, а статус військовополоненого потребує постійного уточнення та вдосконалення діючих механізмів захисту таких осіб, а також встановлення додаткових гарантій до такого статусу [3]. За офіційними даними, на момент проведення цього дослідження близько 3,4 тис. українських військовослужбовців наразі перебувають у полоні ворога [13].

Міжнародне гуманітарне право виділяє декілька категорій осіб у контексті формування правових засад їх захисту. Насамперед йдеться про категорію «комбатанти», визначену частиною першою та другою статті 43 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій: «Збройні сили сторони, що перебуває в конфлікті, складаються з усіх організованих збройних сил, груп і підрозділів, що перебувають під командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих, навіть якщо ця сторона представлена урядом чи владами, не визнаними супротивною стороною. Такі збройні сили підпорядковані внутрішній дисциплінарній системі, яка поряд з іншим забезпечує дотримання норм міжнародного права, застосовуваних у період збройних конфліктів. Особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (крім медичного і духовного персоналу, про який ідеться у статті 33 Третьої конвенції), є комбатантами, тобто вони мають право брати безпосередню участь у воєнних діях».

Основні обов'язки комбатантів полягають у такому: а) робити все можливе для того, щоб відрізнити себе від цивільного населення; б) дотримуватись під час проведення військових операцій балансу між вимогами гуманності та військової необхідності, тобто комбатант зобов'язаний не виходити за рамки таких дій, які є дійсно необхідними для виконання бойового завдання та не зумовлюють непотрібних втрат і страждань.

Визначальним моментом правового статусу комбатантів є те, що лише такі особи у період збройного конфлікту мають право застосовувати так зване «дозволене насильство»; у разі взяття в полон комбатант не переслідуватиметься за це «дозволене насильство». Він отримує статус військовополоненого й утримуватиметься в таборі військовополонених.

По-друге, це «поранені та хворі», визначені у пункті 1 частини першої статті 3 Женевської конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях «Особи зі складу збройних сил, які склали зброю, а також тих, які припинили участь у воєнних діях у зв'язку з хворобою, пораненням, триманням під арештом чи з будь-якої іншої причини».

«Право Женеви» закріплює, що терміни «хворий» та «поранений» застосовуються незалежно від того, чи є громадянин військовослужбовцем чи цивільною особою. Конвенції встановлюють, що всі поранені та хворі, незалежно від кольору шкіри, релігії, національного та соціального походження, політичних та інших переконань,

користуються однаковим заступництвом. Сучасне міжнародне право містить вимоги, якими воюючі зобов'язані керуватися щодо цивільного населення: воюючим заборонено нападати на громадянське населення; у будь-який час та за будь-яких умов воюючим необхідно проводити різницю між комбатантами та цивільним населенням.

По-третє, це «військовополонені», категорію осіб, які належать до них, наведено у статті 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими.

Військовополоненими, у розумінні цієї Конвенції, є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій:

1. Особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил.

2. Членів інших ополчень і добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам: а) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; б) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; в) вони носять зброю відкрито; г) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни.

3. Членів особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує.

4. Осіб, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільних осіб з екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, постачальників, особового складу робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил, за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи за зразком, наведеним у додатку.

5. Членів екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітанів, лоцманів та юнг, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права.

6. Жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни [1].

Статус військовополоненого є вторинним щодо статусу комбатанта. Це означає, що в більшості випадків саме комбатанти мають право на статус військовополоненого, який надає ряд гарантій і прав за IV Гаазькою конвенцією 1907 року, III Женевською конвенцією 1949 року Додатковим протоколом I 1977 року і звичаєвим міжнародним гуманітарним правом. Крім комбатантів, відповідно до статті 3 IV Гаазької конвенції 1907 року та статті 4 III Женевської конвенції від 1949 року, статус військовополонених поширюється на цивільних осіб, які супроводжують збройні сили, наприклад цивільних осіб з екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, постачальників, особовий склад робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил тощо. Також цей статус може стосуватися інших цивільних осіб, таких як члени

екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітанів, лоцманів та юнг, і екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту. Не є військовополоненими, але можуть користуватися перевагами цього статусу медичний і духовний персонал, як це гарантує стаття 33 III Женевської конвенції 1949 року [14]. Прикро, але застосування терміна «військовополонений» уникають ОБСЄ, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, інші міжнародні спостерігачі, замінюючи його на «утриманці» або «особи, які перебувають у примусовому утриманні невідомих збройних формувань» [2].

Військовополонені – це громадяни конкретної суверенної держави (а також добровольці, які є громадянами іноземної держави), на яких поширюються міжнародно-правові норми щодо захисту прав і свобод людини в період збройного конфлікту. Військовий полон можливий лише у період збройного конфлікту міжнародного характеру.

Зазначене дозволяють провести різницю між військовополоненими та інтернованими, тобто громадянами іноземної держави, які опинилися на території супротивника у період збройного конфлікту з різних підстав: постійне чи тимчасове проживання, відрядження, навчання, стажування, участь у роботі наукової конференції тощо. Держава з конкретного стану реальних і потенційних загроз безпеці держави може ухвалити рішення про інтернування громадян ворожої держави, тобто запровадити тимчасове обмеження їх права і свободи, наприклад обмежити пересування, встановити місця проживання, тимчасово вилучити радіопередавальні пристрої тощо. Тільки держава в особі вищих державних органів дає оцінку загрозам безпеці та приймає рішення про конкретні заходи щодо їх локалізації, зокрема й інтернуванню іноземних громадян.

Перебування у полоні завершується після закінчення воєнних дій, коли військовополонені визволяються та підлягають репатріації. Утримання у полоні за деяких обставин може завершитися раніше [15].

Держави, що тримають у полоні, зобов'язуються повернути або ж репатріювати військовополонених. При цьому сторони збройного конфлікту мають забезпечувати належні умови репатріації, розраховатися з боргами (якщо такі встигли сформуватися через залучення військовополонених до праці) і видати необхідні документи про перебування в полоні військовополоненим. Репатріація без згоди військовополоненого за загальним правилом не бажана (хоча є винятки й різні погляди на це питання), а особи, стосовно яких розслідуються факти вчинення ними воєнних злочинів, не репатріюються до їх засудження та виконання стосовно них вироку. Важкопоранені та важкохворі військовополонені повинні бути відправлені на батьківщину або госпіталізовані у нейтральних країнах, як тільки вони будуть у стані, що дозволяє їх перевезення. Також не чекаючи закінчення війни, конфліктуючі сторони з гуманних міркувань можуть домовитися про обмін військовополоненими. І ще один випадок, коли визволення з полону може бути здійснене до закінчення бойових дій. Це – визволення під слово честі та зобов'язання не брати участь у бойових діях до закінчення збройного конфлікту. Ця можливість гарантується за старим лицарським звичаєм – звільненням під слово честі [15].

Окремо варто звернути увагу на політичний за замовчуванням порядок обміну військовополоненими, адже міжнародне гуманітарне право не регулює це питання. Впродовж 2014–2023 років обміни відбувалися *ad hoc* та здійснювалися різними органами влади залежно від контактів з іншою стороною. Наприклад, активну участь у цьому процесі брав Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Станом на червень 2022 року питаннями обміну військовополоненими займається Головне управління розвідки Міністерства оборони України та Служба безпеки України. 12 квітня 2022 року Кабінет Міністрів України затвердив Порядок здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення захисників України, які перебувають у полоні держави-агресора. Також уряд вніс зміни до постанови від 11 березня 2022 року № 257 «Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими», згідно з якими рішення про передачу військовополонених ворогів і звільнення захисників України, які перебувають у полоні держави-агресора, ухвалюються відповідно до Порядку здійснення передачі військовополонених. Варто звернути увагу на те, що обмін військовополоненими відбувається за погодженням з Офісом Генерального прокурора, якщо розслідується кримінальне провадження, де військовополонений має статус підозрюваної або обвинуваченої особи, через складність доступу до таких осіб, якщо вони покинуть територію України [14].

Один з обмінів військовополоненими заслуговує на окрему увагу. Він створює нову практику застосування принципів міжнародного гуманітарного права. Йдеться про обмін 22 вересня 2022 року, що відбувся на території Туреччини, під час якого було звільнено з полону 5 українських командирів (Сергія Волинського, Святослава Паламара, Дениса Прокопенка, Олега Хоменка, Дениса Шлегю), які керували обороною «Азовсталі» у місті Маріуполь. Незважаючи на обмін, зазначені військовослужбовці додому не повернулися, а залишилися на території держави обміну – Турецької Республіки. За неофіційними версіями, однією з умов агресора було те, щоб п'ятеро командирів Азову залишилися в Туреччині до закінчення війни, а гарантії їхньої безпеки надав президент Турецької Республіки Реджеп Таїп Ердоган. Проблема полягає у тому, що така ситуація є новою для міжнародного гуманітарного права та не знаходить свого відображення у змісті нормативно-правового регулювання.

У цьому контексті підкреслимо, що пункт 2 частини В статті 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими встановлює таке: «З наведеними нижче особами *поводяться так само, як і з військовополоненими*, згідно з цією Конвенцією: *особами, які належать до однієї з категорій, перелічених у цій статті, яких прийняли на своїй території нейтральні держави або держави, що не воюють*, і яких ці держави повинні інтернувати відповідно до міжнародного права, якщо вони не вирішать застосувати до них більш сприятливий режим; проте на цих осіб не поширюються положення статей 8, 10, 15, 30 п'ятого абзацу, статей 58–67, 92, 126 та у випадках, коли між сторонами конфлікту й заінтересованою нейтральною державою або державою, що не воює, існують дипломатичні відносини, положення статей стосовно держави-покровительки. У випадку коли існують такі дипломатичні

відносини, сторонам конфлікту, від яких залежать ці особи, дозволяється здійснювати стосовно них функції держави-покровительки, передбачені цією Конвенцією, без шкоди для тих функцій, які ці сторони зазвичай виконують відповідно до дипломатичної й консульської практики та угод». Стаття 5 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими вказує: *«Ця Конвенція застосовується до осіб, зазначених у статті 4, з моменту, коли вони підпадають під владу супротивника, до їхнього остаточного звільнення та репатріації»*.

Частина друга статті 109 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими визначає, що *«упродовж бойових дій сторони конфлікту намагаються за сприяння заінтересованих нейтральних держав організувати госпіталізацію в нейтральних країнах хворих та поранених військовополонених, про яких ідеться в другому абзаці наступної статті. Вони можуть, крім того, укласти угоди з метою репатріації або інтернування в нейтральній країні здорових військовополонених, які вже тривалий час перебувають у полоні»*.

Буквальний аналіз вказаних положень дає підстави для висновку про те, що комбатанти, які перебували у полоні на території воюючої держави та у подальшому були переміщені до третьої (нейтральної) держави, продовжують перебувати у статусі військовополонених.

Висновки.

1. Досвіду російсько-української війни як першого у світі масштабного конфлікту у постмодерністському світі вимагає перегляду підходів до визначення правового положення військовополонених у сфері міжнародного гуманітарного права. Сформовані у XX столітті підходи та гарантії до правил і звичаїв війни виявилися недостатньо ефективними у сучасних умовах. Сьогодні, на жаль, українські військовополонені не можуть бути впевнені у застосуванні до них норм міжнародного гуманітарного права повним обсягом.

2. Держави, що тримають у полоні, зобов'язуються повернути (практика індивідуального чи групового обміну) або ж репатріювати військовополонених, що може мати місце і до завершення бойових дій. При цьому сторони збройного конфлікту мають забезпечувати належні та прозорі умови репатріації й утримання військовополонених.

3. Особливим випадком обміну військовополоненими є унікальна ситуація з п'ятьма українськими командирами (С. Волинським, С. Паламаром, Д. Прокопенком, О. Хоменком, Д. Шлегою), які керували обороною «Азовсталі». У результаті їх обміну ці військові вимушені перебувати на території третьої країни під особисті гарантії її керівництва на невизначений строк. Зазначена ситуація створює нову практику застосування принципів міжнародного гуманітарного права. Формально аналіз норм джерел міжнародного гуманітарного права дозволяє стверджувати, що комбатанти, які перебували у полоні на території воюючої держави та у подальшому були переміщені до третьої (нейтральної) держави, продовжують перебувати у статусі військовополонених.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Женевська Конвенція про поводження з військовополоненими: Міжнародна Конвенція від 27 липня 1929 р. / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 30.12.2022).
2. Блистів Т. І. Нормативно-правове забезпечення в Україні питання утримання та поводження з військовополоненими та інтернованими особами в особливий період. *Інформація і право*. 2018. № 2. С. 117–123. URL : http://ippi.org.ua/sites/default/files/14_7.pdf (дата звернення: 30.12.2022).
3. Годжек Я. С. Правовий статус військовополонених у сучасному міжнародному праві. *Право та державне управління*. 2021. № 4. С. 6–12. URL : http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2021/1.pdf (дата звернення: 30.12.2022).
4. Грушко М. В. Поняття «військовополонених» в міжнародному гуманітарному праві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 52. С. 377–38.
5. Жаровська І. М. Проблеми впровадження міжнародних стандартів у сферу прав військовополонених. URL : <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017.pdf> (дата звернення: 30.12.2022).
6. Мінаєв А., Мінаєва Т. Про статус військовополонених у міжнародному праві наприкінці XIX – на початку XX ст. URL : <http://politics.ellib.org.ua/pages-4740.html> (дата звернення: 30.12.2022).
7. Репецький В., Малига В. Правовий статус медичного та духовного персоналу під час збройних конфліктів. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2015. Випуск 37, частина 2. С. 3–16. URL : <https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/11/161-417-1-PB.pdf> (дата звернення: 30.12.2022).
8. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 30.12.2022).
9. Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII // База «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 30.12.2022).
10. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України, затв. наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 30.12.2022).
11. Про порядок тримання військовополонених : постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 413. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.12.2022).
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період : Закон України від 24 березня 2022 року № 2158-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2158-20#Text> (дата звернення: 30.12.2022).
13. Україна назвала кількість військових у російському полоні. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64127938> (дата звернення: 30.12.2022).

Добрянська О. Д., Пунда О. О., Новицька Н. Б. Правове положення військовополонених у міжнародному гуманітарному праві: досвід російсько-української війни

14. Крапивін Є., Павлюк А. Статус «військовополонений» – новий виклик для системи правосуддя в Україні? URL : <https://justtalk.com.ua/post/status-vijskovopolonenij-novij-viklik-dlya-sistemi-pravosuddya-v-ukraini-discussion-paper> (дата звернення: 30.12.2022).

15. Годжек Я. С. Нормативні гарантії статусу військовополонених у міжнародному праві та їх значення для України. *Право і суспільство*. 2020. № 3. С. 218–223. URL : http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/3_2020/35.pdf (дата звернення: 30.12.2022).

REFERENCES

1. Zhenevska Konventsiiia pro povodzhennia z viiskovopoloneny: Mizhnarodna Konventsiiia vid 27 lypnia 1929 r. / Verkhovna Rada Ukrainy. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (data zvernennia: 30.12.2022).

2. Blystiv T. I. Normatyvno-pravove zabezpechennia v Ukraini pytannia utrymannia ta povodzhennia z viiskovopoloneny ta internovanyu osobamy v osoblyvyi period. *Informatsiia i pravo*. 2018. № 2. S. 117–123. URL : http://ippi.org.ua/sites/default/files/14_7.pdf (data zvernennia: 30.12.2022).

3. Hodzhek Ya. S. Pravovyi status viiskovopolonenikh u suchasnomu mizhnarodnomu pravi. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. 2021. № 4. S. 6–12. URL : http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2021/1.pdf (data zvernennia: 30.12.2022).

4. Hrushko M. V. Poniattia «viiskovopoloneniyi» v mizhnarodnomu humanitarnomu pravi. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. 2010. Vyp. 52. S. 377–38.

5. Zharovska I. M. Problemy vprovadzhennia mizhnarodnykh standartiv u sferu prav viiskovopolonenikh. URL : <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017.pdf> (data zvernennia: 30.12.2022).

6. Minaiev A., Minaieva T. Pro status viiskovopolonenikh u mizhnarodnomu pravi naprykintsi KhIKh – na pochatku KhKh st. URL : <http://politics.ellib.org.ua/pages-4740.html> (data zvernennia: 30.12.2022).

7. Repetskyi V., Malyha V. Pravovyi status medychnoho ta dukhovnoho personalu pid chas zbroinykh konfliktiv *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia mizhnarodni vidnosyny*. 2015. Vypusk 37. Chastyna 2. S. 3–16. URL : <https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/11/161-417-1-PB.pdf> (data zvernennia: 30.12.2022).

8. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 roku № 64/2022. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (data zvernennia: 30.12.2022).

9. Pro oboronu Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 6 hrudnia 1991 roku № 1932-XII // Baza «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (data zvernennia: 30.12.2022).

10. Instruktiiia pro poriadok vykonannia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava v Zbroinykh Sylakh Ukrainy, zatv. nakazom Ministerstva oborony Ukrainy vid 23.03.2017 № 164. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (data zvernennia: 30.12.2022).

11. Pro poriadok trymannia viiskovopolonenykh : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05.04.2022 № 413. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 30.12.2022).

12. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vporiadkuvannia pytan, poviazanykh iz viiskovopolonenykh v osoblyvyi period : Zakon Ukrainy vid 24 bereznia 2022 roku № 2158-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2158-20#Text> (data zvernennia: 30.12.2022).

13. Ukraina nazvala kilkist viiskovykh u rosiiskomu poloni. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-64127938> (data zvernennia: 30.12.2022).

14. Krapyvin Ye., Pavliuk A. Status «viiskovopolonenyi» – novyi vyklyk dlia systemy pravosuddia v Ukraini? URL : <https://justtalk.com.ua/post/status-viiskovopolonenyi--novij-viklik-dlya-sistemi-pravosuddia-v-ukraini-discussion-paper> (data zvernennia: 30.12.2022).

15. Hodzhek Ya. S. Normatyvni harantii statusu viiskovopolonenykh u mizhnarodnomu pravi ta yikh znachennia dlia Ukrainy. *Pravo i suspilstvo*. 2020. № 3. S. 218–223. URL : http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/3_2020/35.pdf (data zvernennia: 30.12.2022).

O. Dobrianska, O. Punda, N. Novytska. Legal status of a prisoner of war in the international humanitarian law: the experience of the russian-ukrainian war

The paper is dedicated to issues on the legal status of a prisoner of war in the International Humanitarian Law on the basis of the analysis of the experience of the Russian-Ukrainian war. There is stressed, the expectations of the world community for the termination of wars in the future turned out to be impossible. The XXI century is characterized by the race of high-tech weapons, the expansion of the “nuclear club”, and the significant spread of the ideology of the militarization. It is outlined, steps of Ukraine on the path to the disarmament and abandonment of nuclear weapons became the only exception from the general trend of the last thirty years. Today, the International Law of armed conflicts provides both general and specifical legal protection from consequences of military operations. The captivity can be one of these negative consequences. War prisoners are citizens of the specific state, and volunteers – citizens of foreign state who are covered by international legal provisions on protection of human rights and freedoms during the armed conflict. The war captivity is possible during the international armed conflict only. There is emphasized, the experience of the Russian-Ukrainian war as the first in the postmodern world large-scale conflict demands to review approaches of the International Humanitarian Law to identification of the legal status war prisoners. It is mentioned, there are a lot of aspects of the order of exchange of war prisoners which are not regulated by the Humanitarian Law. There is specified, states that have taken war prisoners, are obligated to return (the practice of individual or group exchange) or to repatriate war prisoners. At the same time, the parties of the armed conflict should provide appropriative and transparent conditions of the repatriation and maintenance of war prisoners. There is outlined, that the unique case of five Ukrainian commanders who managed the defense of the “Azovstal”, is a specific case. As a result of their exchange, militaries have to be on the territory of the third state under the personal guarantees of its’

Добрянська О. Д., Пунда О. О., Новицька Н. Б. Правове положення військовополонених у міжнародному гуманітарному праві: досвід російсько-української війни

governors for the indefinite period. The mentioned case implements the new practice of use of principles of the International Humanitarian Law. Formally, the analysis of provisions of sources of the Humanitarian Law allows to confirm that commanders of battalions, who were prisoned on the area of the warring state and removed to the third neutral state later, continue to be in the status of war prisoners.

Keywords: *International Humanitarian Law, International Criminal Law, international information law, laws and customs of the war, international armed conflict, commanders of battalions, war prisoners, war prisoners exchange, repatriation, temporary protection, administrative proceedings.*

Стаття надійшла до редколегії 21 березня 2023 року